

Dějiny ženské emancipace v rakouských učebnicích dějepisu

Denisa LABISCHOVÁ

History of Women Emancipation in Austrian Textbooks

Abstract: The study presents the results of qualitative content analysis of contemporary Austrian History textbooks for upper secondary schools (covering 20th century). In the introduction the main criteria for analysis and evaluation are defined and the analysis results with examples of women emancipation history implementation are presented. The research results show that there are many chapters dedicated to this topic in the textbooks, covering the history of development of women emancipation aspirations in the 19th and 20th centuries, women involvement in both world wars, different aspects of everyday life and changes of women portrayal in advertisements. It is worth mentioning that the emphasis is on updating of historical topics and activation methods, educational projects and multiple use of primary sources. The form of gender presentation in foreign textbooks may serve as an inspiration for Czech textbooks authors.

Key Words: History didactics, Content analysis, Foreign History textbooks, Gender dimension

1. Metodologie výzkumu učebnic z genderového hlediska

Současná česká didaktika dějepisu se v mnoha ohledech opírá o zahraniční zkušenosti vycházející především z německého a polského

prostředí, ať již se jedná o trendy v metodologii empirického výzkumu, o badatelsky (na práci s historickými prameny) zaměřenou výuku či o akcentaci klíčových tematických oblastí. K preferovaným historickým tématům se řadí především dějiny každodennosti a rodiny, mediální problematika (např. historický vývoj spotřebního chování a reklamy, úloha médií v „přivlastňování“, resp. v instrumentalizaci dějin), vývoj interkulturních kontaktů a vztahů, v posledním desetiletí se pak do popředí zájmu dostávají také dějiny ženské emancipace jako významná součást interkulturního vzdělávání.

Právě pojetí genderové dimenze zaznamenalo v posledních čtyřiceti letech velmi výrazné proměny. Edukační materiály byly z tohoto hlediska zkoumány již v polovině sedmdesátých let a autoři tehdejších výzkumů (Borries, 1975) konstatovali neuspokojivý stav, vyznačující se minimem prostoru věnovaným ženským dějinám (cca 3 %), absencí podstatných úseků minulosti a upevňováním stereotypně charakterizovaných genderových rolí. Postupně byla odborná pozornost soustředěna na stanovení kritérií, jimiž by se analýzy genderové korektnosti řídily. Daná kritéria (Bauer, 2005) pokrývala jak kvantitativní (výskyt samostatných kapitol, přítomnost či absence klíčových informací, zařazení otázek a úkolů podněcujících diskuzi a reflexi osobní zkušenosti apod.), tak kvalitativní stránku zpracování problematiky (převažující prezentace ženských rolí, jejich vlastností a způsobů chování v minulosti, preferované rodinné modely, jazykové rozlišování genderu, identifikační vzory pro dívky i chlapce). Objevovaly se i hlubší ontodidaktické analýzy, spočívající v postižení podstatných tendencí a diferencí v přístupu k pojetí konceptu gender na stránkách zkoumaných učebnic se zaměřením na výlučnost, exemplaritu či reprezentativnost v pojetí ženské historie (Popp, 2007).

Také česká edukace se v posledním desetiletí orientuje na genderovou korektnost učebnic a dalších výukových materiálů v rovině normativní (Valdrová a kol., 2004), i v dimenzi empirické – především v oborových didaktikách německého jazyka a občanské výchovy (Bonková, Labischová, 2014; Bonková, 2014; Labischová, 2011; Niklesová, 2007). Co se týče výzkumu dějepisných učebnic, Gracová (2010; 2008; 2006) zkoumala výklad vztahující se k životu a dílu významných žen

minulosti a historie a k dalším vybraným tématům (ženská práce, boj za volební právo, postavení žen v období nacismu) v českých učebnicích pro základní a střední školy. Labischová (2015a, b; 2012) upřela pozornost k textům britským, francouzským, švýcarským a německým a dospěla k závěru, že existují určitá národní specifika v preferenci genderových témat. V britských edukačních materiálech je ponejvíce zdůrazňováno úsilí o zrovnoprávnění žen na počátku 20. století (aktivity sufražetek a sufražistek), francouzské učebnice se nejintenzivněji věnují významných ženským osobnostem z různých oblastí života (Marie Curie Skłodovská) a zdůrazňují aktivismus (demonstrace, veřejné protesty), v německých učebnicích jsou důkladně probírány ženské role v nacistickém Německu a rovněž rozdílné postavení žen v obou německých státech po roce 1945, švýcarské publikace jsou zase zaměřeny na pozvolný vývoj směřující k uzákonění volebního práva žen v jednotlivých kantonech.

Cílem této studie je postihnout hlavní rysy ve zpracování genderové problematiky a vysledovat převažující formy prezentace historie žen na stránkách rakouských učebnic dějepisu určených pro vyšší stupeň sekundárního vzdělávání (allgemeinbildende höhere Schule) vydaných převážně po roce 2006. Analýze byl podroben výlučně text pokrývající chronologicky dějiny 20. století, tedy obvykle poslední dva díly dané učebnicové sady. Zkoumaný soubor zahrnoval celkem 15 rakouských učebnicových titulů, přičemž konkrétní výběr publikací byl dán jejich dostupností.¹

Z metodologického hlediska byla zvolena tzv. nekvantitativní obsahová analýza (blíže Gavora, 2000), řízená souborem předem stanovených kritérií:

1. Výskyt samostatných kapitol věnovaných genderové tematice
2. Zobrazení genderových rolí
3. Výběr exemplárního učiva (prezentovaných témat)
4. Prezentace života a díla významných ženských osobností
5. Historická kontinuita a změna (dějiny ženské emancipace jako proces)
6. Didaktické pojetí genderových témat (badatelsky orientovaná výuka, problémové vyučování, komparativní přístupy atd.)

2. Genderová dimenze současných rakouských učebnic dějepisu pro vyšší stupeň sekundárního vzdělávání

V následující pasáži této studie se zaměříme na výsledky kvalitativní analýzy a pokusíme se upozornit na jistá specifika pojetí genderové dimenze v jednotlivých učebnicových titulech vydaných v sousedním Rakousku. Zvolen byl postup chronologický.

2.1 Období do roku 1918

Učebnicová řada *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart* se vyznačuje průběžným zařazováním metodického oddílu nazvaného *Geschichtslabor*, ve kterém jsou na specifických tématech rozvíjeny badatelské kompetence žáků při práci s historickými prameny. Třetí díl této učebnice zahrnuje téma obrazu žen v reklamě kolem roku 1900. Genderové role na přelomu století jsou tak exemplárním učivem, na němž jsou aplikovány mediálně didaktické postupy. Úkolem žáků je zde vystihnout různé role, které ženám tehdejší reklama připisovala, srovnat jednotlivé prezentace žen dle reklamních plakátů s převládajícím obrazem ženy v dnešní reklamě a v rámci skupinové práce vytvořit komparativní koláž (Lemberger, s. 107).

Kompetence interpretovat ikonografický materiál je prohlubována také v publikaci *Geschichte für Alle 3*, kde žáci pracují s fotografií měšťanské rodiny z počátku 20. století a jejich úkolem je rozpoznat na rodinném snímku „paní domu“ a svou odpověď odůvodnit. V samostatné podkapitole je pak popsáno směřování společnosti počátku století k uzákonění volebního práva žen v Rakousku v roce 1918.

Autorky upozorňují na to, že měšťanské a šlechtické ženy nepracovaly, což bylo výrazem vyššího sociálního statusu. Žáci se dále dozvědí, že v roce 1878 mohly rakouské dívky poprvé skládat maturitu a v roce 1897 nastoupit na univerzitu. Jeden odstavec se pak týká hnutí sufražetek a jsou zde mimo jiné také uvedeny letopočty uzákonění volebního práva pro ženy v některých zemích světa. Připojena je karikatura zesměšňující možnost žen volit a politicky se tak angažovat (Monyk, Schreiner, Mann, 2010a, s. 111–112).

Společenskou pozici žen v epoše industrializace na přelomu 19. a 20. století charakterizují tvůrci učebnice *Netzwerk Geschichte & Politik 3* ve čtyřech aspektech (vzdělání žen z nižších a vyšších vrstev společnosti, zaměstnanost, ženská práva). Žáci tak poznávají sociální rozdíly a jsou také vedeni k aktualizaci tématu srovnáním se situací v dnešním Rakousku. K dispozici mají kupříkladu graf zachycující vývoj počtu žen v rakouské národní radě v letech 1918–2008 (Hofer, Paireder 2013, s. 107 a 118).

Sociálním otázkám se důkladně věnuje také autorka *Geschichte schreiben 3*. V kapitole popisující těžkou sociální situaci dělníků na počátku 20. století vymezuje jeden odstavec nazvaný *Frauen hatten es besonders schwer* společenskému postavení žen. Popisuje, že ženy napomáhaly přežití chudých rodin několikerým pracovním zatížením, vykonávaly těžkou práci v továrnách, přitom vedly domácnosti, vařily, praly, uklízely, šily a pečovaly o děti. Šetřeny nebyly ani ženy těhotné, neboť neexistovala žádná ochrana matek. Musely pracovat až bezprostředně do porodu a záhy se vracely zpět do práce, neměly žádný volný čas (Gidl, 2011, s. 89).

V podrobné kapitole vyčleněné roli žen v tehdejší společnosti jsou pak zařazeny informace o postupné přeměně modelu velké rodiny v malou, zahrnující pouze rodiče a děti. Popsána je dále měšťanská rodina s otcem – „hlavou rodiny“ rozhodujícím ve všech směrech o ženě a dětech, kteří na něm byli finančně závislí. Žena byla obvykle mladší, méně vzdělaná, pečovala o děti a vedla domácnost. Pozornost je věnována genderovým stereotypům, jež v tehdejší společnosti panovaly.

Tato generalizující tvrzení rozpoznávají na základě studia písemného pramene, výňatku z Lexikonu Brockhaus (1815), popisujícího mužskou osobnost jako tvůrčí, abstraktně uvažující, vizionářskou, ženu naopak jako méně trpělivou a vytrvalou, citlivou se sklony k pláči.

Úkolem žáků je vyjádřit vlastní názor na takovéto stereotypní přepisování vlastností celým sociálním skupinám. Zmíněna je dále otázka vzdělání středostavovských dívek a uvedeny jsou mezníky na cestě k lepšímu vzdělání – možnost skládat maturitní zkoušku, založení

vídeňského dívčího gymnázia, povolení studovat na univerzitě medicínu, později práva. Opomenuty nejsou ani politické iniciativy žen, boj za volební právo včetně silného odporu vůči požadovaným změnám s příkladem dobové karikatury (tamtéž, s. 104–105).

Intenzivní úsilí sufražetek o získání volebního práva popisuje rovněž učebnice *Zeitzeichen*. Zmíněny jsou zakladatelky hnutí Emmeline, Christabel und Sylvia Pankhurstovy, žáci vyhodnocují písemné prameny dokládající silný odpor vůči tomuto hnutí v tehdejší společnosti a posuzují iracionální argumenty proti uzákonění volebního práva pro ženy (Franzmair, s. 193). Autoři této učebnice podotýkají, že po neúspěchu ženských snah podílet se na politickém životě se jejich aktivity přenesly do dění společenského (tamtéž, s. 212).

Stručný medailon konkrétní ženské osobnosti, dělnické novinářky Addelheid Poppové a zakladatelky Sociálně demokratického svazu žen a dívek roku 1902, najdeme v publikaci *ZeitenBlicke 3* (Vocelka, Scheichl, Matzka, 2010, s. 144–145).

Zatímco v britských či německých učebních textech je zapojení žen do válečného úsilí v letech 1914–1918 věnován značný prostor, jedná se v případě rakouských učebnic spíše o stručné zmínky týkající se práce v muničních továrnách a v zemědělství (Monyk, Schreiner, Mann, 2010a, s. 149).

Zvláštní pozornost je měnící se roli žen v době první světové války věnována pouze v knize *Netzwerk Geschichte & Politik*, a to především prostřednictvím analýzy a interpretace dobových pramenů. Žáci jsou vyzváni k tomu, aby na internetu vyhledali a důkladně analyzovali fotografie k údělu žen za války a jsou motivováni ke kreativní činnosti – mají napsat pasáž z deníku tehdejší ženy pracující v těžkém průmyslu (Hofer, Paireder 2013, s. 139).

Autoři učebnice *Durch die Zeiten 3* upozorňují na dvojí pracovní zatížení žen během války, kdy ženy nahrazovaly muže prakticky ve všech profesních oblastech, přitom však byly velmi špatně placeny a musely často pracovat přesčas. Vlastní plat však dle autorů přispěl k jejich větší nezávislosti – politická nerovnost byla na konci války dále neudržitelná a roku 1919 mohly jít ženy poprvé k volbám (Vogel, Strasser, 2009a, s. 97).

2.2 Dvacátá léta 20. století

V nejnovějším vydání publikace *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart 4* je genderová problematika integrována do kapitoly popisující společenskou změnu ve dvacátých letech 20. století společně s proměnami ve sféře občanských práv, kultury a trávení volného času. Dočteme se zde, že uzákonění volebního práva nepřineslo ženám jen posílení jejich sebevědomí, ale zvýšilo také jejich vliv na politiku, na společnost jako takovou a na svět práce, přičemž politici byli nuceni zohledňovat ve svém volebním programu také potřeby nových voliček. Úkolem žáků je z přiloženého obrazového materiálu rozpoznat, jak se nabyté sebevědomí žen projevovalo v jejich zevnějšku, tedy např. zkracováním sukní a vlasů (Lemberger, 2012, s. 16–17).

Tvůrci učebnice *Netzwerk Geschichte & Politik 4* vysvětlují emancipaci žen v meziválečném období jako přirozený důsledek první světové války, kdy byly ženy nuceny převzít mnoho činností doposud vyhrazených pouze mužům. Zmíněno je uzákonění volebního práva a jako příklad zrovnoprávnění žen je uvedena oblast sportu (účast sportovkyň na olympijských hrách roku 1926). Nové příležitosti pro ženy jsou dokumentovány ikonografickými prameny (titulní stránka módního časopisu, fotografie sportovkyň, motoristek, zeměměřiček a typického krátkého účesu „Bubikopf“). Nechybí aktualizace tématu – žáci diskutují o rozdělení genderových rolí v současnosti a uvádějí pozitivní i negativní příklady, vyhledávají fotografie z různých oblastí života (profesního, módního, sportovního atd.) vystihující „ženu dneška“ (Hofer, Paireder, 2012, s. 34).

Narůstajícímu sebevědomí žen ve dvacátých letech 20. století je v učebnici *Durch die Zeiten 3* věnována samostatná podkapitola nazvaná *Die Frauen werden selbstbewusster*. S odkazem na snahy žen o politické zrovnoprávnění trvající od Velké francouzské revoluce, završené uzákoněním volebního práva roku 1918, je zde popsáno pronikání žen do zaměstnanecké sféry. Jako klasické profese jsou v této učebnici uvedeny telefonistky, sekretářky a prodavačky, je ovšem rovněž upozorněno na dvojí pracovní zatížení i nižší mzdy. Svět módy je uveden jako oblast, v níž se emancipace žen projevovala nejpatrněji. Typické byly krátké účesy, odložení korzetů, sukně ke kolenům (přiložena

je fotografie). Opomenuty nezůstaly ani způsoby trávení volného času, tedy oblība sportování a tanečních zábav ve větších městech. Skupinová práce žáků je zaměřena na sledování rozdílů v životním stylu ve velkoměstě a na venkově (Vogel, Strasser, 2009a, s. 14–15).

2.3 Období nacismu

Role žen v nacistickém Německu je v *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart* 3 pojata spíše stručně v kontextu popisu každodenního života Třetí říše. Zmíněno je státní oceňování zasloužilých matek s vysokým počtem dětí, pouze přibližně 10% podíl univerzitních studentek či špatné mzdové ohodnocení. Žáci vztahují otázky genderové nerovnosti k dnešku a uvažují nad rozdělením rolí v současné společnosti (Lemberger 2012, s. 35).

V jiné učebnicové sadě *Geschichte und Geschehen* 4 je tématu vymezen již větší prostor. V kapitole nazvané *Frauenpolitik* je postavení žen v nacistické ideologii důkladně přiblíženo. Výklad je uvozen slovy, že pro Band Deutscher Mädel (BMD) se mezi lidmi ujalo označení „Bald Deutsche Mutter“. Žáci se dozvídají, že ca. 380 tisíc zaměstnaných žen se ve Třetí říši po masivní propagandistické kampani vzdalo své profese a staly se ženami v domácnosti. Také zde je osvětlen mateřský kult a doložen ikonografickými i písemnými prameny – jako příklady jsou zde otištěny fotografie řádu Ehrenkreuz der Deutschen Mutter, propagandistický plakát zachycující matku s více dětmi, výňatek z dopisu německého emigranta v Paříži z roku 1939 kritizujícího roli žen v nacistickém Německu, dobové inzeráty k seznámení zveřejněné v tehdejšímu tisku (psané mužem i ženou) a úryvek Hitlerova článku z roku 1936 vystihující jeho pojetí úředu německých žen (Donhauser, Bernlochner, s. 58–59).

Také autorky *Geschichte für Alle* 4 zdůrazňují, že byla role ženy ve státě a společnosti pevně určena. Po fyzické stránce měla „správná“ německá žena působit přirozeně – neměla se líčit a žádoucí byl zdravý, sportovní vzhled, blond vlasy a modré oči. Po uzavření sňatku se pak očekávalo, že opustí své zaměstnání a bude se plně věnovat poslání matky a manželky. Úkolem žáků je mimo jiné srovnat vzezření ženy na nacistickém propagandistickém plakátu s vizáží Marlene Dietrich,

dále porovnat postavení žen v profesní sféře s dnešní situací a vysvětlit autentický výrok Josefa Goebbelse, že posláním žen je především darovat děti svému národu. Připomenuta je také změna ženské politiky po vypuknutí války, kdy neprovdané ženy trávily povinně rok prací, především v zemědělství (Monyk, Schreiner, Mann, 2010b, s. 48).

Originálně je téma pojato v *Netzwerk Geschichte & Politik* 4. Nalezneme zde kapitolu nazvanou *Jak nacisté instrumentalizovali rodinu?*, v níž je vystižena úloha dívek, chlapců, žen a mužů v tehdejší totalitním režimu. Žáci se dozvídají, že postavení žen v nacistickém Německu zaznamenalo určitý vývoj – zatímco na počátku (v letech 1932–1933) bojovala NSDAP o každý hlas a cílila tudíž také na ženy-voličky, stalo se později jednoznačnou prioritou rozmnožit německý národ a ženy byly tudíž systematicky vytlačovány z profesního života (uvedena jsou konkrétní opatření – nízké platy, bezúročné půjčky novomanželům, udělování státního vyznamenání zasloužilým matkám). Popsány jsou také rysy výchovy dívek směřující k úspěšnému naplnění této předurčené role (Hofer, Paireder 2012, s. 35). Velký tematický celek vztahující se k druhé světové válce je pak doplněn samostatným výkladovým blokem zaměřeným na každodennost, přičemž jedna z podkapitol je věnována osudu žen v tomto období. Žáci se zde dočtou, že podobně jako v první světové válce byly také nyní ženy nuceny převzít po odchodu mužů do armády jejich zaměstnání (řidičky autobusů, strojvůdkyně, jeřábnice, strojařky), mnohé ženy se aktivně angažovaly v odboji, jiné se nechaly najmout jako špiónky na nepřátelském území. V rámci multiperspektivity jsou v této pasáži otištěny dva propagandistické plakáty vyzývající ženy ke vstupu do vojenské služby (německý) a k odevzdávání domácích potřeb a ošacení pro válčené účely (britský). Připojeny jsou také vzpomínky jedné zdravotní sestry na válečná léta (tamtéž, s. 74).

Publikace *ZeitenBlicke* 4 přináší ve čtyřech odstavcích osudy čtyř představitelk rakouského protinacistického odboje, Rosy Jochmannové, Käthe Leichterové, Margarethe Schütte-Lihotzké a Heleny Kafkové. Úkolem žáků je porovnat jejich životní příběhy – čím se zabývaly před válkou, co je spojovalo, v čem se jejich životy lišily. Narativní přístup volí autoři této učebnice také v jiných pasážích

textu – popsán je příběh dívky Anny, která se s maminkou schovává v protileteckém krytu, nechápe smysl prožívané války a doufá v brzký mír (Vocelka, Scheichl, Matzka, 2011, s. 51 a 54).

2.4 1945 – současnost

Proměny sociální identity a genderové role ženy po roce 1945 si všímá kupříkladu autorka publikace *Durch die Zeiten 4*. Podotýká, že podobně jako první světový konflikt, změnila také druhá světová válka vztahy mezi pohlavími. Zvláštní pozornost je věnována problémům partnerského soužití – mnoho mužů bylo po válce fyzicky i psychicky poznamenáno a po návratu z války je čekaly nuceně osamostatněné ženy. Mezi vzájemně odcizenými manželi vznikaly četné konflikty a muži si často hledali nové partnerky. Až do konce šedesátých let ve většině rodin převládalo tradiční rozdělení rolí, což je ukázáno na příkladu dobové reklamy na prací prášek. Požadavky ženského občanského hnutí na přelomu 60. a 70. let jsou shrnuty v sedmi bodech (rovný přístup ke vzdělání a zaměstnání, rovné platové ohodnocení, lepší podmínky pro budování kariéry, širší možnosti pro uplatnění v politice ad.). Zmíněno je zřízení zvláštního ministerstva pro ženské otázky roku 1990, jmenování první ženy v čele spolkové země (Štýrska) v témže roce i rozvoj vědeckého oboru gender studies. Žáci diskutují také o měnící se roli mužů v dnešní společnosti (Gidl, 2012, s. 102–103).

V učebnici *Zeitenblicke 4* je definován pojem feminismus, je zde zdůrazněno nerovné platové ohodnocení žen a mužů i vyšší míra nezaměstnanosti žen. Žáci rozvíjejí dovednost analyzovat statistické údaje – vyhledávají v oficiálních internetových zdrojích průměrné mzdy žen a mužů v různých profesních odvětvích (Vocelka, Scheichl, Matzka, 2011, s. 110).

Tvůrci učebnice *Netzwerk Geschichte & Politik 4* věnují jednostránkovou podkapitolu tematického celku o období 1945–1989 také postavení žen. Pasáž je rozdělena do tří odstavců – ženy v padesátých letech, v generaci „1968“ a v DDR. Padesátá léta jsou zde charakterizována biokinami, které způsobily módní revoluci. Zmíněny jsou herečky Marilyn Monroe a Brigitte Bardot, které se ve dvojdílných plavkách objevovaly na předních stránkách časopisů. Připomenuto je též, že název nových

plavek byl provokativní a odkazoval na jaderný pokus USA v roce 1946 Bikini-Atoll v Pacifiku. Doba hippies je vykreslena jako éra, kdy se emancipované ženy hlásily o právo na vlastní tělo (právo na bezrestné potraty) a angažovaly se také politicky za dodržování lidských práv. Připojena je informace, že roku 1966 byla v Rakousku poprvé jmenována žena ministryní (sociálních věcí). Poměrně časně legislativní ukotvení rovnoprávnosti žen v socialistických státech je v této učebnici vysvětleno komunistickou ideologií, která požadovala podíl žen na občanském životě. Zmíněna je podpora zaměstnaným ženám v podobě bezplatných předškolních zařízení s poznámkou, že v nich byly děti vychovávány také politicky. Kritická analýza historických pramenů je zde rozvíjena na interpretaci písňového textu „Kdybych byla chlapcem“ italské zpěvačky Rity Pavone z roku 1963 (Hofer, Paireder 2012, s. 109).

V této učebnici se žáci dozvědí rovněž o postavení žen v dnešní globalizované společnosti. Kriticky je zhodnoceno, že v některých profesních oblastech mají rakouské ženy jen minimální zastoupení a stále je jejich průměrný plat výrazně nižší než plat mužský na srovnatelných pozicích. Pozornost je věnována dále potlačování lidských práv ve fundamentalistických islámských zemích (připojena je fotografie demonstrace afghánských žen v burkách z roku 2011) a problém dětských sňatků v Indii (tamtéž, s. 139).

V kontextu výkladu proměn rodiny (Familie im Wandel) po roce 1955 se autorky *Geschichte für Alle 4* dotkly také genderové otázky. Žáci se dozvídají, že v padesátých letech zůstávala velká část žen v domácnosti, nastal baby-boom a převažoval rodinný model se dvěma či třemi dětmi. V sedmdesátých letech se pak v návaznosti na mohutné studentské hnutí hlásily o svá práva i ženy. Období hospodářského růstu mělo příznivý vliv na zaměstnanost a vzdělanost žen, s jejich zvyšující se ekonomickou nezávislostí ovšem souvisel také nárůst rozvodovosti. Při výkladu dnešní situace je v textu zdůrazněno, že vedle sebe existují různé formy rodinného soužití, vzrostl počet žen samoživitelek, změnilo se tradiční rozdělení rolí v rodině. Kriticky je poukázáno na obtížnější možnost skloubení rodinného a pracovního života rakouských žen ve srovnání se skandinávskými zeměmi. Další kritická informace směřuje k situaci, že ženy jsou mnohem více ohroženy chudobou

než muži (ženy představují 71 % všech zaměstnanců s nejnižšími příjmy) a za stejnou práci jsou odměňovány o třetinu nižšími mzdami než muži. Rozvíjena je také práce se statistickými údaji – sloupcový graf zachycuje růst rozvodovosti v Rakousku v letech 1988–2007 a kartogram pak míru rozvodovosti v jednotlivých spolkových zemích v roce 2007 (Monyk, Schreiner, Mann, 2010b, s. 120).

Zmíněná učebnice zahrnuje také závěrečný průřezový blok. V kapitole věnované éře hippies a 60. létům dvacátého století je otištěna fotografie Twiggy jako módního vzoru pro celou generaci dívek (tamtéž, s. 138). Samostatná kapitola je dále vyčleněna vývoji ženské emancipace v linii osvícenství – sufražetky – emancipace – Alice Schwarzer. Nalezneme zde mimo jiné přehled letopočtů, ve kterých získaly ženy volební právo v různých státech světa, od Wyomingu po švýcarský kanton Appenzell Innerhoden (tamtéž, s. 139).

Podobně průřezově je pojata třístránková kapitola *Frauengeschichte* v publikaci *Weltsichten 4*. V úvodu autoři upozorňují na fakt, že vývoj ženské emancipace bývá vztahován tradičně k evropskému prostředí, avšak ženy bojovaly a bojují za svá práva ve všech patriarchálních kulturách. Žáci pracují s pramenným materiálem (propagandistický plakát proti volebnímu právu žen z roku 1920, fotografie ženské demonstrace v USA roku 1900, úryvek z článku Patricie Hladschikové o tom, že ženské práva jsou lidská práva, a z politického letáku Rosy Luxemburgové z roku 1912 požadujícího volební právo pro ženy). Statistický materiál zastupuje tabulka s procentuálním zastoupením žen v parlamentech různých států světa. Zvláštní pozornost je pak vymezena otázkou rovného přístupu ke vzdělání: v grafu je prezentováno srovnání podílu žen a mužů na rakouských univerzitách v roce 2005 – počty studentů, absolventů, odborných asistentů, profesorů, prorektorů a rektorů (Heffter, Benes, 2008, s. 22–24).

3. Shrnutí

Genderová korektnost edukačních médií stojí v posledních letech v centru pozornosti pedagogického výzkumu. Genderová problematika představuje zároveň jedno ze stěžejních témat současného kurikula

interkulturní výchovy a je začleněna do vzdělávacího obsahu prakticky všech sociálně humanitních předmětů, především pak občanské výchovy (resp. základů společenských věd), cizích jazyků a dějepisu. Pro analýzy genderové dimenze a ženské historie na stránkách školních učebnic dějepisu byla stanovena kvalitativní kritéria, která jsou postupně modifikována. Tato studie přináší výsledky výzkumu, zaměřeného na rozsah a výběr učiva, zobrazení genderových rolí, pozornost věnovanou významným ženským osobnostem, pojetí ženské emancipace jako procesu a na didaktické zpracování genderových témat.

Zobecníme-li výsledky prezentované obsahové analýzy, můžeme konstatovat, že učebnice vydané v sousedním Rakousku vyčleňují genderové tematické významný prostor. Jejich tvůrci se zaměřují na podobná témata jako britští, francouzští, švýcarští a němečtí kolegové, přičemž se různí především rozsah. Pojetí rakouských textů se nejvíce přibližuje koncepci německých učebnic, některé publikace dokonce vycházejí v národních mutacích v obou zemích (např. *Geschichte und Geschehen*).

Většina analyzovaných učebnic věnuje genderovým tématům samostatné kapitoly (obvykle jednu až dvě strany textu). Tyto kapitoly jsou zařazovány jak průběžně – chronologicky – v rámci jednotlivých tematických celků, tak průřezově v samostatných tematických blocích v závěrečném oddílu učebnic. Tematické těžiště spočívá především ve výkladu vývoje ženské emancipace v 19. a 20. století a boje za volební právo žen, v přiblížení osudu žen v době obou světových válek, v charakteristice měnících se genderových rolí ve dvacátých letech 20. století a v tematizaci proměn v sociálních rolích žen v poválečném období.

Zaměření výkladu a koncepce učebních úloh odpovídají specifickému pojetí školního předmětu *Geschichte und Sozialkunde/Politische Bildung*, kdy jsou spolu integrovány dějepis a výchova k občanství. Chronologický výklad historických událostí a procesů je proto důsledně aktualizován na současnou společenskou a politickou situaci, důraz je kladen na komparaci sociálních jevů. Takovéto pojetí učiva koresponduje se současným vymezením historického vědomí jako komplexního kulturně-historického fenoménu a zároveň nejobecnější didaktické

kategorie, zahrnující kontinuitu v linii minulost – současnost – budoucnost (blíže Jeismann, 1988).

Dalším výrazným znakem učebnic našich jižních sousedů je překonání dominantního výkladu politického vývoje a větší důraz na dějiny rodiny a dětství, každodenní život, životní styl (např. na způsoby trávení volného času, módu, vývoj spotřebních zvyklostí). Jistým deficitem je menší důraz na konkrétní ženské osobnosti, které výrazně uspěly v některé společenské oblasti (věda, politika, sport, umění), než je tomu kupříkladu ve francouzských či britských učebních textech.

Podobně jako jiné analyzované zahraniční učebnice se rakouské publikace vyznačují badatelsky orientovaným zpracováním textu, kdy základem historického učení je analýza a interpretace verbálního a ikonického pramenného materiálu (karikatur, fotografií, plakátů, písemných pramenů).

Autoři rakouských učebnic konstruují aktivizující a tvořivé učební úlohy, žáci jsou vedeni k tomu, aby vyjádřili vlastní postoj, zaujali stanovisko a na základě předložených pramenů argumentovali a komparovali historické jevy se situací v jiných obdobích.

Soustavně je dále podněcováno produktivní učení (psaní deníků a dopisů, sestavení plakátů, koláží). Běžné je využívání mentálních map a schémat usnadňujících myšlenkovou a tematickou strukturu také pro genderová témata. Mnohé učebnice jsou zaměřeny na výukové projekty vztahující se k proměnám společenského postavení žen v minulosti.

Je zřejmé, že pojetí genderové problematiky na stránkách rakouských učebnic určených žákům vyššího stupně všeobecného sekundárního vzdělávání se může stát cennou inspirací také pro tvůrce českých učebnic. Zdůrazněna by přitom měla být specifika vývoje ženské emancipace na našem území, zavedení volebního práva pro ženy do systému zákonů či otázky přístupu ke středoškolskému a vysokoškolskému vzdělání. Přiblíženy by měly být rovněž významné ženské postavy české minulosti, které zásadně přispěly k rozvoji některé ze sfér života společnosti.

Poznámky:

- ¹ Učebnice z knižního fondu Georg-Eckert-Institutu/Leibnitz-Institutu für Internationale Schulbuchforschung v Braunschweigu.

Analyzované učebnice:

- DONHAUSER, G., BERNLOCHNER, L. *Geschichte und Geschehen 4*. Wien: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH & Co. KG, 2009.
- FRANZMAIR, H. a kol. *Zeitzeichen. Wirtschafts- und Sozialgeschichte III*. Linz: Trauner Verlag, 2006.
- GIDL, A. *Geschichte schreiben 3. Arbeitsbuch*. Wien: E. Dorner, 2011.
- GIDL, A. *Geschichte schreiben 4. Arbeitsbuch*. Wien: E. Dorner, 2012.
- HEFFETER, F., BENES, B. *Weltsichten HTL. 4. Geschichte*. Wien: Verlag E. Hölzel, 2008.
- HOFER, J., PAIREDER, B. *Netzwerk Geschichte & Politik 3*. Linz: Veritas Verlag, 2013.
- HOFER, J., PAIREDER, B. *Netzwerk Geschichte & Politik 4*. Linz: Veritas Verlag, 2012.
- LEMBERGER, M. *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart. VG3*, Linz: Veritas Verlag, 2007.
- LEMBERGER, M. *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart. VG4*, Linz: Veritas Verlag, 2012.
- MONYK, E., SCHREINER, E., MANN, E. *Geschichte für Alle. 3. Klasse*. Wien: Olympe Verlag, 2010(a).
- MONYK, E., SCHREINER, E., MANN, E. *Geschichte für Alle. 4. Klasse*. Wien: Olympe Verlag, 2010(b).
- VOCELKA, K., SCHEICHL, A., MATZKA, Ch. *ZeitenBlicke 3*. Wien: E. Dorner, 2010.
- VOCELKA, K., SCHEICHL, A., MATZKA, Ch. *ZeitenBlicke 4*. Wien: E. Dorner, 2011.
- VOGEL, B., STRASSER, B. *Durch die Zeiten. 3. Klasse*. Wien: Verlag E. Hölzel, 2009(a).
- VOGEL, B., STRASSER, B. *Durch die Zeiten. 4. Klasse*. Wien: Verlag E. Hölzel, 2009(b).

Literatura:

- BAUER, A. *Frauen und Mädchen in Geschichtsschulbüchern für Hauptschulen aus den letzten Jahren. Eine empirische Untersuchung*. Diplomarbeit (Prüfer BORRIES, B.), Universität Hamburg, 2005.
- BONKOVÁ, S., LABISCHOVÁ, D. Genderová dimenze učebnic občanské výchovy pro základní školy. *Civilia. Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, 2014, roč. 5, č. 2, s. 15–44.
- BONKOVÁ, S. *Komparativní analýza současných učebnic občanské výchovy z genderového hlediska*. Diplomová práce (vedoucí práce LABISCHOVÁ, D.). Ostrava: PdF OU, 2014.
- BORRIES, B. Frauen in Schulgeschichtsbüchern – zum Problem der Benachteiligung von Mädchen im Unterricht. *Westermanns Pädagogische Beiträge*, 27, 1975, Heft 11, S. 601–618.
- GAVORA, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2010.
- GRACOVÁ, B. Gender v českých učebnicích dějepisu, optimum a realita. In BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha, 2008, s. 59– 67.
- GRACOVÁ, B. Ženská tematika na stránkách nejnovějších českých učebnic dějepisu. In MÄRC, J. a kol. *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2010, s. 27–38.
- GRACOVÁ, B. Ženská tematika v současných českých dějepisných učebnicích. In VACULÍK, J., NĚMEC, J. (eds.) *Problematika sociálních skupin ve výuce společenskovědních předmětů*. Katedra historie a sociální pedagogiky MU, Brno 2006, s. 144–151.
- JEISMANN, K. E. Geschichtsbewußtsein als zentrale Kategorie der Geschichtsdidaktik. In SCHNEIDER, G. (Hrsg.) *Geschichtsbewußtsein und historisch-politisches Lernen*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlags-Gesellschaft, 1988, S. 1–24.
- LABISCHOVÁ, D. Genderová dimenze zahraničních učebnic dějepisu: obsahová analýza edukačního média. *Sborník prací Masarykovy univerzity, řada společenských věd*. 2015a, roč. 29, č. 1, rukopis 22 stran, v tisku.
- LABISCHOVÁ, D. Analiza genderowa brytyjskich i niemieckich podręczników historii. In *W kręgu rodziny epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności. Kobieta i mężczyzna – dwa światy, jedna przestrzeń*. Kraków 2015(b), rukopis 13 stran, v tisku.
- LABISCHOVÁ, D. Genderová tematika v učebnicích dějepisu – zahraniční inspirace. In MÄRC, J. a kol. *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*. In *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2010, s. 39–57.

- LABISCHOVÁ, D. Koncept gender jako součást interkulturního vzdělávání v sociálně humanitních předmětech (s akcentem na výchovu k občanství a dějepis). *Civilia. Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, 2011, roč. 2, č. 2, s. 87–101.
- NIKLESOVÁ, E. Edukační materiály a korektnost (genderové hledisko). In BÍNA, D., NIKLESOVÁ, E. *Hledání nových cest v didaktice slohu a literární výchovy*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JČU, 2007, s. 52–59.
- POPP, S. Frauen als Spezialfall der Geschichte? Geschichtsdidaktische Probleme der Gestaltung von Frauengeschichte in aktuellen Schulbüchern. In KREBS, U., FORSTER, J. (Hrsg.) *„Sie und Er“ interdisziplinär. Aktuelle Themen interdisziplinär*. Bd. 1. Berlin: LIT Verlag, 2007. S. 239–271.
- VALDROVÁ, J., SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ, I., KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha, 2004.

Kontakt na autorku příspěvku:

PhDr. Denisa Labischová, Ph.D.
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta Ostravské univerzity
Fráni Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: denisa.labischova@osu.cz